

AANBEVELINGENGIDS VOOR DE INSCHAKELING VAN EDUCATIEVE PROJECTEN IN HET SEPTENTRION NETWERK

Studie over de definitie van een organisatie- en werkingsschema van educatieve centra op het niveau van het Septentrion gebied

Fase 2: Inschakeling in het netwerk en realisatie van Septentrion educatieve projecten

6, boulevard de Strasbourg
75010 PARIJS
Tél. : 01 55 34 99 40 Fax 01 55 34 99 41
E-mail: contact@abcd-culture.com

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	5
I- Belang van de inschakeling in het netwerk van educatieve projecten	6
Van het Septentrion cultuurgebied een levend gegeven maken en de verschillende gebiedsniveaus dichter bij elkaar brengen (van lokaal tot internationaal niveau)	6
Voldoen aan de eisen van het Interreg-programma, een selectiecriteria van UNESCO	6
Aan zichtbaarheid en bewustmakings- en lobbykracht winnen	6
II- Doelstellingen van de inschakeling in een netwerk van de educatieve projecten	7
De uitwisseling van ervaringen en expertise bevorderen	7
Samen gebruik maken van de instrumenten en competenties binnen het netwerk	7
Samenwerking tussen de partners stimuleren	8
Binnen de educatieve centra de coördinatie en samenhang bevorderen tussen het lokale beleid en de regionale, nationale en Europese doelstellingen	8
Het publiek van stad tot stad brengen	8
III- Hoe het netwerk structureren?	9
Thematische complementariteit of gezamenlijk gebruik van de inhoudelijke elementen omtrent gelijkaardige probleemstellingen	9
Complementariteit of gemeenschappelijke uitbating op basis van de educatieve functies	10
Proximateitsnetwerk	10
Vertrekkend van de staat van bewaring van de elementen van de vestingstad	11
IV- Werkingswijze van het netwerk	12
De lead manager	12
Het netwerk management	12
De leden van het Septentrion netwerk	13
V- Welke gemeenschappelijke benaderingswijzen?	15
VI Welke gemeenschappelijke instrumenten?	16

Een structurerende en multifunctionele ruimte:	16
Stadsconferentie en vereniging	19
Een noodzakelijke reflectie over de toekomstige financiering van het programma	19
Een ploeg ten dienste van het netwerk en de educatieve projecten	19
Een communicatieplan	20
VII- De thematische fiches	22
Geschiedenis van de vestingstad.....	25
Oorlogstechnieken en stadsplanning	27
Water.....	30
De vestingstad en het gebied zien, voorstellen, horen	33
Individueen, helden, burgers en inwoners	35
De stad, haar vestingwerken en hun huidige functie	37
Grenzen, afbakeningen en wijken.....	39
BIJLAGEN	42

Inleiding

Dit document vat de **aanbevelingen van abcd** samen met betrekking tot de inschakeling van educatieve projecten in het Septentrion netwerk. Dit document behandelt dus niet het volledige Septentrion netwerk.

Het betreft met name een **document** dat bestemd is voor alle Septentrion partners die erover moeten discussiëren om samen tot een charter te komen voor de inschakeling in het netwerk van de educatieve projecten van de Septentrion partners.

Het resultaat van de tweede werkfase van abcd voor de studie over de definitie van een organisatie- en werkingsschema van educatieve projecten van Septentrion bestaat uit dit document, "Aanbevelingengids voor de inschakeling van educatieve projecten in het Septentrion netwerk", alsmede het document "Veelgestelde vragen over de realisatie van educatieve projecten". Deze twee documenten zijn **complementair** en verwijzen naar elkaar.

I- Belang van de inschakeling in het netwerk van educatieve projecten

Van het Septentrion cultuurgebied een levend gegeven maken en de verschillende gebiedsniveaus dichter bij elkaar brengen (van lokaal tot internationaal niveau)

De opname in het netwerk van Septentrion educatieve projecten moet een echte dynamiek tussen de betrokken gebieden mogelijk maken. Het Septentrion cultuurgebied dat zich uitstrekt van de Noordzee tot aan de Maas, omvat, zoals we hebben gezien in de diagnostische fase van deze studie, verschillende onderdelen en is moeilijk af te bakenen. Het opzetten van educatieve projecten en hun inschakeling in het netwerk moeten het gebied op de kaart zetten en ervoor zorgen dat de inhoud ervan beter wordt gedefinieerd doordat de verschillende gebiedsniveaus, van lokaal tot internationaal, op eenzelfde plaats naast elkaar worden gezet.

Voldoen aan de eisen van het Interreg-programma, een selectiecriteria van UNESCO

Een van de eisen van het Interreg-secretariaat bestaat erin dat de educatieve centra een echt netwerk vormen. Daarvan hangt gedeeltelijk de verlenging van de Europese steun na 2007 af. Bovendien is die inschakeling in het netwerk een echte sine qua non met betrekking tot de UNESCO-kandidatuur van het Septentrion project, aangezien deze netwerkvorming een van de drie noodzakelijke onderdelen is van een UNESCO-dossier¹.

Aan zichtbaarheid en bewustmakings- en lobbykracht winnen

De oprichting van een echt netwerk voor educatieve centra moet het hele proces geloofwaardiger maken en meer zichtbaarheid geven buiten de gebieden van elk van de partners.

Deze grotere bekendheid en geloofwaardigheid zorgen ervoor dat elk educatief centrum toeristisch aantrekkelijker wordt, maar vormen voor de lokale, regionale en nationale spelers ook een motivatie om de stedelijke, architecturale, patrimoniale en sociale problemen van die steden aan te pakken.

¹ cf. CD Défi patrimoine overhandigd aan de Septentrion partners tijdens het event van 30 maart 2006

II- Doelstellingen van de inschakeling in een netwerk van de educatieve projecten

De uitwisseling van ervaringen en expertise bevorderen

Door de rijkdom en de complexiteit van de problematiek met betrekking tot de omwalde en duurzame stad, ontwikkelen Septentrion projecten zich noodzakelijkerwijze op basis van samenwerkingen tussen partners op velerlei gebieden. Deze uitwisseling van deskundigheid en deugdelijke werkpraktijken, die haar degelijkheid binnen het programma reeds heeft bewezen, moet nog worden geïntensiveerd teneinde zeker te stellen dat voor elk van de educatieve projecten rekening wordt gehouden met het geheel van onderdelen van Septentrion.

Het gaat er meer bepaald om lessen te trekken uit de analyse van de ervaringen en het lokale beleid in het kader van het behoud van en de sensibilisering voor het versterkte erfgoed, teneinde vernieuwende benaderingswijzen voor te stellen voor de realisatie van educatieve projecten.

Samen gebruik maken van de instrumenten en competenties binnen het netwerk

Het Septentrion netwerk van educatieve projecten dient een collectieve ruimte te worden waar methodologische hulpbronnen worden uitgewerkt en materiële en immateriële instrumenten met elkaar worden gedeeld. De wederzijdse ondersteuning moet dan de mogelijkheid bieden om aan individuele behoeften te voldoen maar ook resultaten van studies, onderzoeken of beleidslijnen in praktijk te brengen en dat bij alle partners van Septentrion en, in een ruimer perspectief, in alle steden waar men met zijn erfgoed begaan is en waar men zich met duurzame stedelijke ontwikkeling bezighoudt.

We verwijzen naar de drie instrumenten die het voorwerp uitmaakten van een verkennende studie tijdens de eerste fase van onze studie (gekruste chronologie, terminologievergelijking, kruisen en vergelijken van de thematiek)². Deze instrumenten dienen nog verder ontwikkeld en zouden de eerste hulpmiddelen moeten zijn voor het samen opbouwen van een internationale wetenschappelijke en technische kennis.

Deze wederzijdse kennisdeling vindt eveneens plaats door verspreiding, uitwisseling en benutting van methodologische instrumenten en kennis die zijn uitgewerkt door of voor partners. Dit alles moet samengaan met een wederzijdse terbeschikkingstelling van instrumenten:

- In termen van communicatie bijvoorbeeld, om een coherent beeld van het programma op te hangen, met respect voor de verschillen tussen de partners en zodat het publiek wordt aangemoedigd om rond te reizen in het Septentrion gebied,

² cf. document 1 van de studie van abcd

- Door samen evenementen, animatie, ... te organiseren waarbij het doel erin bestaat grensoverschrijdende technische middelen uit te bouwen, maar tegelijkertijd ook schaalbesparingen te realiseren.

Samenwerking tussen de partners stimuleren

De inschakeling in het netwerk, meer bepaald de uitwisseling van ervaringen en expertise en het wederzijds delen van instrumenten, zijn noodzakelijke voorwaarden om de complementariteit tussen de educatieve projecten te bevorderen en te versterken zodat een echte dynamiek van samenwerking en innovatie tot stand wordt gebracht. Deze complementariteit moet borg staan voor kwaliteit en vormt een voorwaarde voor de erkenning van de voorbeeldfunctie van het Septentrion programma in de integratie van een echte grensoverschrijdende technische structuur. Het samenwerken kan plaatsvinden binnen heel het netwerk (alle partners komen samen of coproduceren) of tussen enkele partners van het netwerk die zich om verschillende redenen verbonden voelen (geografische ligging, gemeenschappelijke thematiek, zelfde doelpubliek voor hun educatieve project, ...), ... De samenwerking tussen deze leden van het netwerk of "micronetwerken" vormt vaak een belangrijke stap bij de realisatie van een echte samenwerking tussen de leden van het netwerk in zijn geheel.

Binnen de educatieve centra de coördinatie en samenhang bevorderen tussen het lokale beleid en de regionale, nationale en Europese doelstellingen

Werken binnen een netwerk van educatieve centra moet aan elke partner toelaten zo eenvoudig mogelijk de noodzakelijke lokale verankering van de educatieve centra te verzoenen met de regionale, nationale en Europese doelstellingen inzake de bescherming en valorisatie van het erfgoed, of inzake de sensibilisering met betrekking tot problemen van duurzame stedelijke ontwikkeling.

Het publiek van stad tot stad brengen

De Septentrion educatieve projecten dienen niet enkel de culturele ontwikkeling en de ontwikkeling van de kennis over de specifieke thema's van vestingsteden, maar doelen eveneens op de ontwikkeling van het toerisme.

Zo zou de inschakeling in het netwerk ervoor moeten zorgen dat het publiek zich gemakkelijker van het ene project naar het andere binnen het netwerk kan bewegen. Het zijn hoofdzakelijk specifieke communicatiestrategieën die het publiek hiertoe kunnen bewegen:

- Op het vlak van de educatieve projecten zelf, door informatie te geven over de realisaties van andere partnersteden en zo bij de bezoekers het verlangen te wekken om ook die andere educatieve projecten te ontdekken.
- Ten aanzien van tour operators, door hen te motiveren specifieke rondreizen te organiseren binnen het Septentrion netwerk.

III- Hoe het netwerk structureren?

Rekening houdend met de verscheidenheid van het netwerk (grootte van de steden, staat waarin het versterkte erfgoed is bewaard, voortgangsfase van het educatieve project) en de rijkdom of de complexiteit van de Septentrion thematiek, kunnen educatieve projecten op basis van een verschillende benaderingswijzen worden gestructureerd. Het gaat er niet om de ene of andere logica te kiezen, veeleer dient men een perspectief van complementariteit na te streven tussen verschillende vormen van inschakeling in het netwerk. Deze meervoudige structurering van het netwerk wordt mede opgelegd door de vermenigvuldiging van de hoger beschreven eisen, die niet toelaat een unieke structuur uit te werken.

Een coherente territoriale organisatie van educatieve projecten moet desalniettemin garanderen dat een cultureel en toeristisch aanbod met regionaal karakter wordt uitgewerkt.

Thematische complementariteit of gezamenlijk gebruik van de inhoudelijke elementen omtrent gelijkaardige probleemstellingen

Elke educatief project moet een of meer thema's ontwikkelen die op lokaal niveau zullen moeten worden uitgewerkt. Op basis van de gesprekken met de verschillende partners tijdens de diagnostische fase van het onderzoek, hebben we een twintigtal thema's kunnen onderscheiden, die we gehergroepeerd hebben in enkele grote, multidisciplinaire thema's, zonder evenwel exhaustief te zijn:

- Geschiedenis van de vestingsteden van het Septentrion gebied
- Oorlogstechnieken en stadsplanning
- Water
- De vestingstad en het Septentrion gebied zien, voorstellen, horen
- De stad, haar versterkingen en hun huidige functie
- Grenzen, afbakeningen en wijken

Er blijft nog veel werk te doen rond deze thema's in het kader van de definitie van educatieve projecten, en dat vereist omvangrijke wetenschappelijke studies over de uitwerking van elk van deze thema's (**zie document "Veelgestelde vragen" "Welke educatieve inhoud" en zie de thematische fiches hieronder**).

De samenwerking, de uitwisseling van ervaringen en expertise en de gemeenschappelijke aanwending van wetenschappelijke kennis en technieken tussen partners moet ervoor zorgen dat de studietermijnen voor elk van de partners worden verkort en vooral dat schaalbesparingen worden gerealiseerd in deze belangrijke definitiefase.

De uitwisselingen rond de thema's worden na de ontwerpfase van de educatieve projecten voortgezet via culturele en wetenschappelijke activiteiten, georganiseerd in het kader van de educatieve projecten, waardoor bepaalde behandelde thema's verder kunnen worden uitgewerkt. Zo kunnen pedagogische instrumenten en media tools worden uitgewerkt door professionals die zich voor verwante thema's interesseren; opleidingsprogramma's kunnen eveneens gemeenschappelijk worden gebruikt of zelfs georganiseerd en beheerd door het netwerk management.

Tijdens die activiteiten kunnen eveneens thema's worden aangesneden, die in het collectieve educatieve project afwezig zijn, maar die door andere partners van het Septentrion netwerk worden behandeld. Dit alles dankzij kennisuitwisselingen rond deze thema's tussen de Septentrion partners.

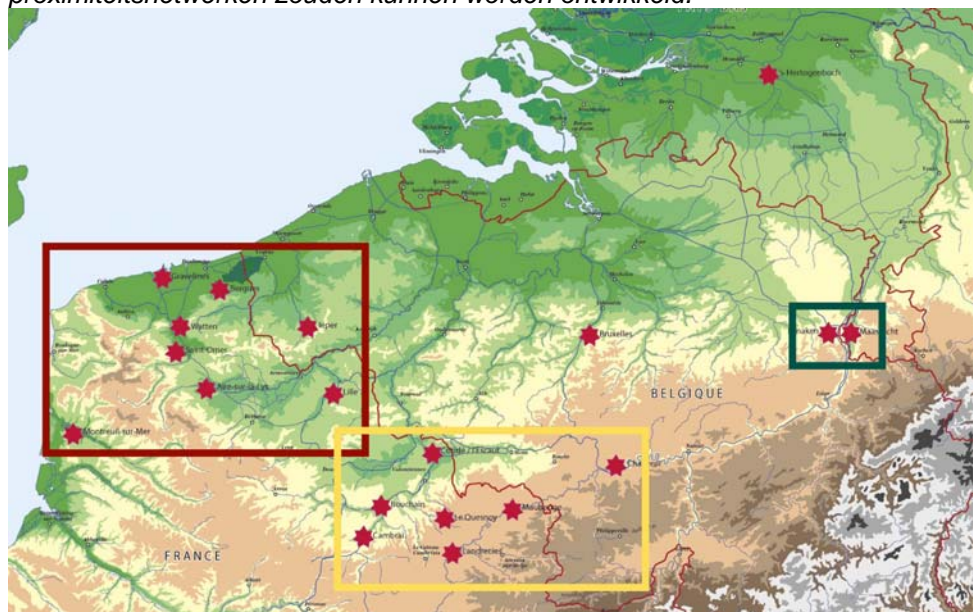
Complementariteit of gemeenschappelijke uitbating op basis van de educatieve functies

Hierbij gaat het om het creëren van netwerken op basis van de functies die werden ontwikkeld in door Septentrion partners overwogen of gerealiseerde educatieve projecten. De benutting van het netwerk op het vlak van pedagogie, documentatieruimtes, organisatie van conferenties of seminars, ... geeft aanleiding tot de vorming van subnetwerken die bevorderlijk zijn voor de uitwisseling van expertise en kennis, voor coproducties en voor de complementariteit van de projecten.

Proximateitsnetwerk

Het Septentrion gebied is een uitgestrekt gebied waar bepaalde partners meer dan 450km van elkaar zijn verwijderd. Natuurlijk bestaan er communicatiemiddelen om in een netwerk te werken, maar een echte samenwerking gebeurt, tenminste in een eerste fase, door regelmatige samenkomsten die des te gemakkelijker te organiseren zijn naarmate de partners elkaar gemakkelijk kunnen vinden. Bijgevolg is het nodig de definitie van de educatieve projecten te coördineren teneinde binnen de micro-proximateitsnetwerken een zekere complementariteit te garanderen in termen van educatieve instrumenten en thema's. Deze complementariteit zou de circulatie van het publiek van het ene naar het andere centrum moeten vergemakkelijken en de gezamenlijke benutting van instrumenten en hulpbronnen mogelijk maken, tot zelfs het personeel dat verantwoordelijk is voor het pedagogische programma.

*Bij wijze van **voorbeeld**, en niet als aanbeveling, stelt onderstaande kaart de belangrijkste gebieden van partnerconcentraties voor waarbinnen proximateitsnetwerken zouden kunnen worden ontwikkeld.*

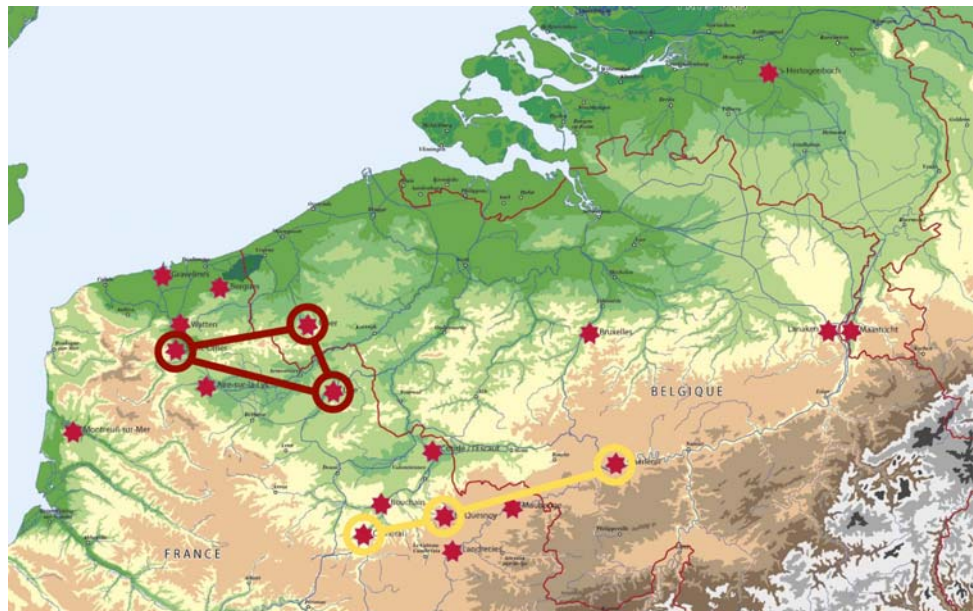

Vertrekkend van de staat van bewaring van de elementen van de vestingstad

Wij stellen hier voor om verschillende steden met verschillende staten van bewaring of bewaarde elementen die complementair zijn (citadel, vestingmuur, poort, ...) bijeen te brengen opdat de bezoekers, via meerdere bezoeken, de hele problematiek in verband met de conservatie en stedelijke ontwikkeling van oude vestingsteden kunnen begrijpen.

Deze vorm van netwerk heeft op zich een pedagogische waarde die het mogelijk maakt, wanneer men de ene stad met de andere vergelijkt, de overeenkomsten of verschillen in stedelijke ontwikkeling van de oude vestingsteden beter te begrijpen.

*Bij wijze van **voorbeeld**, en niet als aanbeveling, stelt onderstaande kaart twee mogelijke subnetwerken voor, die het mogelijk maken voor bezoekers de overeenkomsten en verschillen in stedelijke evolutie van Septentrion steden te begrijpen na verschillende bezoeken aan steden en educatieve projecten.*

IV- Werkingswijze van het netwerk

Het Septentrion netwerk, en daarmee ook de educatieve projecten, hebben niet tot doel een structuur te vormen waarin de hiërarchie en de rol van elk van de leden onomkeerbaar is vastgelegd. Zoals in de eerste fase van het onderzoek duidelijk werd, is de lijst met leden van het Septentrion netwerk immers niet afgesloten en ook andere steden binnen het gebied zullen mogelijk in de toekomst aan het project deelnemen. Dit geldt des te meer doordat de financieringswijze van het project (meer bepaald de Interreg IIIb fondsen) volgens de planning in deze vorm slechts tot eind 2006 zal voortduren, waardoor de partners (intredende/uitredende partners) en de financieringswijze kunnen veranderen, en daarmee dus ook de hele werking van het project.

Indien de werkingwijze van het netwerk soepel moet zijn en open moet staan voor initiatieven van elke partner, heeft een internationaal netwerk zoals Septentrion een bepaalde organisatie nodig om de taken doeltreffend te verdelen.

Wij bevelen daarom aan dat het Septentrion netwerk volgens de regels van het project management zou werken:

- aanstelling van een lead manager en van een internationaal netwerk management dat verantwoordelijk is voor het beheer en de coördinatie van alle activiteiten
- grote flexibiliteit in de werkwijze (werkgroepen open voor niet-institutionele spelers, beheer van informatieverspreiding, ...).

Onze aanbeveling voor wat betreft de structurering van het netwerk en de werkingwijze ervan brengt ons tot volgend voorstel van taakverdeling:

De lead manager

De lead manager is belast met het administratieve en financiële beheer van het Septentrion project. Hij ondertekent in die hoedanigheid overeenkomsten met elk van de partners, is opdrachtgever voor studies die worden gevoerd op het niveau van het netwerk (deze verantwoordelijkheid kan hij ook aan een lid van het netwerk management delegeren) en is de bevoorrechte woordvoerder en verantwoordelijke van het netwerk bij contacten met de financiers van het programma en in het bijzonder het Interreg IIIb secretariaat.

Bovendien behandelt hij de financieringsaanvragen van partners in het kader van het Septentrion project, informeert hij hen en maakt hij hen bewust van de mogelijkheden en verplichtingen van het project zodat alle partners over dezelfde informatie beschikken.

Op die manier staat de lead manager in voor het goede beheer van het programma; hij is dus tegenover alle partners en financiers van het netwerk verantwoordelijk voor een doeltreffend en nauwgezet beheer. Hij moet er ten slotte op toezien dat alle taken die aan het netwerk management zijn toevertrouwd degelijk worden uitgevoerd.

Het netwerk management

Het netwerk management bestaat uit de lead manager en de coördinatoren van het Septentrion project, die specialistische expertise inbrengen op het vlak van de bevoegdheidsgebieden van Septentrion en dus van de educatieve projecten (instandhouding van erfgoed, stedelijke ontwikkeling, stadsinrichting, ...). Het

netwerk management is niet aangewezen om administratieve kwesties te behandelen, maar dient de lead manager bij te staan om weldoordachte beslissingen te nemen met betrekking tot de subsidieaanvragen van Septentrion partners. In het algemeen heeft het netwerk management deel aan alle acties en beslissingen met betrekking tot de instrumenten die worden ingezet ten behoeve van het Septentrion programma, behalve de financiële en administratieve middelen, alsook met betrekking tot de activiteiten van het netwerk.

Bovendien moeten alle leden van het netwerk management in staat zijn om, binnen hun specifieke deskundigheidsgebied, technische bijstand te bieden aan de partners bij de definitie en praktische realisatie van hun educatief project.

Bijgevolg bevelen wij aan dat het netwerk management tussenkomt op verschillende niveaus:

- Het oprichten en vormen van een resource- en prospectiecentrum over de ontwikkeling van vestingsteden. Dit centrum, Septentrion Ruimte genoemd, moet ervoor zorgen dat het werk op lokaal niveau gebruik kan maken van gemeenschappelijke hulpbronnen die voor alle partners beschikbaar zijn, waardoor alle projecten van het netwerk onderling coherent zijn en een minimum aan nauwkeurige informatie bieden, in welke vorm ook.
- Het organiseren van subnetwerken waarvan de thema's in verband staan met hun expertisegebied (architectuur, milieu, stadsplanning, toerisme, participatie van de burgers, ...).
- De organisatie van de werkzaamheden en de praktische uitwerking van projecten die nodig zijn ten behoeve van het netwerk: intranet- en internetsite, presentatiefilm over het programma, universitair onderzoek, ... en later ook de voorbereiding van de programmabeoordelingen.
- De bewustmaking van de institutionele of private partners (universiteiten, overheidsdiensten, Europese verenigingen, stichtingen, ...) die nodig zijn voor de realisatie van educatieve projecten. Voor de Septentrion groeperingen is het belangrijk tijdens de definitie en de implementatie van hun educatieve project geïnformeerde bemiddelaars te vinden die zich bewust zijn van de problematiek van het programma en van de realisaties ervan, teneinde de best mogelijke samenwerking te verzekeren.
- De bewustmaking van potentiële nieuwe partners om het netwerk aan te vullen en zo het Septentrion gebied meer coherentie en zichtbaarheid te geven.
- Beheer van de globale communicatie van het netwerk, zowel intern als extern.

De leden van het Septentrion netwerk

De leden van het netwerk zijn groepen of gemeenschappen die in het Septentrion programma zijn ingeschreven. Zij zijn belast met de uitvoering van de acties waartoe ze zich in het programma hebben geëngageerd (stadsschrift, stadsproject, educatief project, UNESCO, "Forts et Lumières"). Ze dragen bij tot het globale beheer van het netwerk door deel te nemen aan de verschillende evenementen die voor Septentrion worden georganiseerd.

In dat kader bestaat onze aanbeveling er hoofdzakelijk in, de wetenschappelijke en culturele studies te verspreiden die werden uitgevoerd in het kader van Septentrion en in het bijzonder van hun project of hun deelname aan het

uitbouwen van gemeenschappelijke instrumenten voor het hele netwerk. Hiertoe kunnen de leden een of meerdere van de hierboven voorgestelde subnetwerken organiseren of eraan deelnemen.

Naar het voorbeeld van het netwerk in zijn geheel, dient men een zeer lichte structurering voor te staan voor de sturing en werkingswijze van deze subnetwerken, met een beheerder (meestal de partner die het initiatief van het subnetwerk neemt) en de andere partners. Bijgevolg bevelen wij aan om hier het idee van de Unesco-clubs en van de “communicatieplan”-groepen uit te breiden met andere ideeën die verband houden met, ofwel de inhoud van de projecten of van het programma, ofwel de realisatie van instrumenten die het geheel valoriseren.

V- Welke gemeenschappelijke benaderingswijzen?

De creatie van een echte internationale technische structuur gebeurt niet enkel via het delen van kennis, technische expertise en ervaringen opgedaan bij de voorbereiding van het Septentrion programma.

Deze internationale uitbouw is gebaseerd op de implementatie van een gemeenschappelijke aanpak die eigen is aan de Septentrion partners.

De uitbouw van het Septentrion netwerk van educatieve projecten en de ontwikkeling van een echte internationale technische structuur worden vergemakkelijkt in de mate dat de definitie en realisatie van de projecten gebeuren op basis van een gemeenschappelijke benaderingswijze en methode.

Zo bestaat de eerste gemeenschappelijke benaderingswijze uit de educatie of interpretatie zelf en uit de wil om het hele educatieve project te benaderen vanuit het tweevoudig perspectief van stadsgeschiedenis en duurzame stedelijke ontwikkeling. Deze Septentrion eigenheid moet het specifieke kenmerk zijn van alle benaderingswijzen voor het opzetten van educatieve projecten en hun inschakeling in het netwerk.

Binnen hetzelfde kader heeft onze aanbeveling betrekking op de **gezamenlijke uitbouw van wetenschappelijke kennis** die specifiek is voor de typische Septentrion interessegebieden. Het opbouwen van deze gemeenschappelijke kennis vindt niet enkel plaats via de uitwisseling van goede praktijken tussen partners, maar eveneens via de implementatie van referentie-instrumenten die door alle partners zijn ontwikkeld (cf.: Welke gemeenschappelijke instrumenten?). Deze laatste vormen de basis van deze kennis die specifiek is voor het Septentrion gebied.

Bovendien, teneinde de verschillende culturele identiteiten van de oude Septentrion vestingsteden beter tegenover elkaar te stellen, teneinde beter in te spelen op de verschillende gemeenschappelijke voorstellingen die de inwoners van hun omgeving hebben alsook op hun verwachtingen in termen van duurzame stedelijke ontwikkeling, bevelen wij aan zoveel mogelijk het **proces te bevorderen waarbij de inwoners kunnen meewerken** aan de definitie, de realisatie en het beheer van educatieve projecten (cf.: Veelgestelde vragen “Hoe kunnen inwoners meewerken aan het educatieve project?”)

VI Welke gemeenschappelijke instrumenten?

Rekening houdend met

- de doelstellingen die door het programma worden nagestreefd, de verscheidenheid van de partners zowel op het vlak van hun demografische omvang als voor wat betreft de middelen die zij in hun educatieve project wensen te investeren;
 - en teneinde een goede samenhang en rechtlijnigheid van de projecten binnen het Septentrion netwerk te verzekeren;
- raden wij aan bepaalde instrumenten, hieronder opgesomd, aan te bieden en gezamenlijk te benutten.

Een structurerende en multifunctionele ruimte:

Deze “Septentrion Ruimte”, onmisbaar voor de realisatie, coördinatie en hulp bij de werking van de educatieve projecten, moet eveneens nuttig zijn voor andere aspecten van het Septentrion programma. Zo is de ruimte onder andere:

- **Een uitwisselingsplatform** voor gedeelde ervaringen en kennis, teneinde de gezamenlijke benutting van kennis en goede praktijken onder partners en/of deskundigen te verzekeren. De Septentrion Ruimte moet ook een echte hub worden binnen het netwerk, via dewelke de kennisdeling, de overdracht van competenties en de coproductie tussen partners wordt vergemakkelijkt. Het doel van die uitwisselingen bestaat in het gezamenlijk plannen en uitvoeren van acties, zowel met betrekking tot educatieve projecten als met betrekking tot hun werking en beheer. Die acties moeten, na de ontwikkeling van een gemeenschappelijke technische structuur, de mogelijkheid bieden om de banden tussen de partners hechter te maken en het netwerk te versterken.
- **Een documentatiecentrum**, hulpbron voor alle vragen in verband met de actiegebieden van het Septentrion project (geschiedenis van het Septentrion gebied en van de vestingsteden, architectuur en bouwtechniek, sociologie, stedelijke ontwikkeling, milieu, grensoverschrijdende technische uitbouw en engineering, ...). Dit centrum moet voldoende gestoffeerd zijn opdat het als specifieke hulpbron wordt erkend en het een onmisbare bron wordt voor studenten, technici, onderzoekers, ... werkzaam in de door Septentrion behandelde domeinen.
- **Een plaats voor de productie, de coproductie en het beheer van gemeenschappelijke instrumenten.** Er is wetenschappelijk onderzoek nodig om de inhoudelijke kwaliteit van de educatieve projecten te verzekeren. Rekening houdend met de geplande data van de educatieve projecten moet dit onderzoek in de komende maanden worden uitgevoerd, hetgeen dit hoogdringend maakt (zie kader hieronder). Daarenboven verkeren bepaalde instrumenten nog in de realisatiefase, zoals de internet- en intranetsite, en moeten zij achteraf regelmatig worden opgevolgd en beheerd. Dit werk moet onder de bevoegdheid van de ploeg van de “Septentrion Ruimte” vallen.

De “Septentrion Ruimte” moet het coproductiewerk stimuleren en vergemakkelijken; zo moet de Ruimte aan de partners of partnergroepen de kans bieden om:

- **educatieve instrumenten** te realiseren, gemeenschappelijk aan alle leden van het netwerk. Wij bevelen in het bijzonder aan dat het netwerk management de nodige stappen zet voor de realisatie van een gemeenschappelijke videofilm voor alle partners, gebaseerd op de kennis opgedaan in de loop van het programma en verzameld binnen de “Septentrion Ruimte”;
 - **pedagogische instrumenten** te realiseren gemeenschappelijk aan alle leden van het netwerk. Wij bevelen aan dat een pedagogische gids wordt opgesteld (met voorbeelden en modelactiviteiten) door het netwerk management, die vervolgens wordt aangepast in functie van elk afzonderlijk educatief project. Deze gids, bestaande uit twee delen (een netwerkgedeelte dat gemeenschappelijk is aan alle projecten en een tweede projectspecifiek gedeelte dat is aangepast aan elke partner), moet alle partners de kans bieden een rigoureuus en samenhangend pedagogisch project te implementeren, waarbij de educatieve en interpretatieve actie ook een plaats krijgt;
 - **reizende tentoonstellingen** te realiseren voorgesteld binnen het kader van verschillende educatieve projecten.
- Een ruimte voor de vorming en professionalisering van **Septentrion mediators**. Het beheer van de Septentrion educatieve projecten vormt immers een van voornaamste uitdagingen voor het welslagen van het netwerk. Om die reden bevelen wij aan om van de “Septentrion Ruimte” het basisinstrument te maken voor de lancering van een echt vormings- en professionaliseringsprogramma voor toekomstige Septentrion mediators. Hierbij dient opgemerkt dat men voordeel kan halen uit de gezamenlijke organisatie van deze programma’s of, indien dit niet mogelijk is, uit hun koppeling met andere, reeds bestaande vormingscycli en opleidingen (bijv.: het vormingsprogramma van het label *Villes et Pays d’art et d’histoire*, een netwerk van kunststeden en historische steden in Frankrijk).

Voor wat betreft de Septentrion mediators dient ook opgemerkt dat in het kader van proximité-subnetwerken, zoals hierboven aanbevolen, en indien een partner zelf niet geheel kan instaan voor het loon van een mediator, de gezamenlijke bekostiging van een functie door twee of zelfs drie partners het minimale en kwalitatieve activiteitsniveau voor de educatieve projecten kan verzekeren en bijzonder bevorderlijk kan zijn voor de dynamiek binnen het netwerk.

Vanuit louter operationeel oogpunt raden wij aan om, rekening houdend met de voortgang van de educatieve projecten, de Septentrion Ruimte onder leiding van het netwerk management snel in staat te stellen om aan alle partners het volgende voor te stellen en online te zetten, op het intranet te publiceren of ter beschikking te stellen:

- Een bibliografie van vijf onmisbare werken voor het Septentrion project.
- Een algemene bibliografie van een twintigtal basiswerken die in het hoger vermelde documentatiecentrum kunnen worden geraadpleegd.
- Een thematische bibliografie van een honderdtal werken, voor elk van de thema's die in de educatieve projecten aan bod komen. Hierbij worden drie essentiële werken aangestipt als zijnde onmisbaar voor elk van die thema's (water, materialen, oorlog, stadsgeschiedenis enz.). Deze werken moeten eveneens beschikbaar zijn in het documentatiecentrum.
- Een onder de partners te verspreiden chronologie, een eerste keer om de eerste inventaris op te stellen, vervolgens een tweede keer na de lokale "feed-back" en tenslotte een derde keer, drie maanden later, nadat het onderzoek (lokaal of van het netwerk) nieuwe elementen heeft kunnen aanbrengen (cf. te verzenden naar verschillende deskundigen volgens de periodes en voorkeursthema's).
- Een lexicon waarop de partners kunnen terugvallen om de inhoud van de educatieve projecten te omschrijven, en dat later kan worden aangevuld naarmate de partners vorderen in hun onderzoekswerk. Dit eerste werk zou aan een persoon moeten worden toevertrouwd, die de basis legt van 10 tot 15 nog te definiëren termen.
- Een echt wetenschappelijk werk over de voornaamste thema's (ongeveer een twaalfstal) om de partners te begeleiden bij het definiëren van hun eigen thema's en om erop toe te zien dat de uiteenzettingen binnen het kader van de educatieve projecten wetenschappelijk onderbouwd zijn. Dit onderzoek naar de thema's mag het internationale karakter van het project niet uit het oog verliezen en moet achteraf ook de inschakeling in het netwerk van nieuwe educatieve projecten vergemakkelijken.
- Een lijst van resourcepersonen en -instellingen.

Stadsconferentie en vereniging

Rekening houdend met de huidige onzekerheid over de vorm die het programma zal aannemen na het einde van Interreg IIIb en met de verscheidenheid aan redenen waarom steden tot het Septentrion netwerk wensen toe te treden, lijkt het niet wenselijk om een echt juridisch vehikel te implementeren voor het beheer van het netwerk. Dat zou het netwerk op lange termijn meer dwingend dan doeltreffend kunnen maken. Daarom raden wij aan dat het netwerk zich blijft ontwikkelen op basis van multilaterale relaties tussen partners op basis van projecten, die allen samenkomen in het kader van een Septentrion stadsconferentie.

Om het geheel meer soepelheid te geven, alsmede een zekere fundering en een echte geloofwaardigheid, kan de “Septentrion Ruimte” wel worden beheerd door een vereniging zonder winstoogmerk.

Een noodzakelijke reflectie over de toekomstige financiering van het programma

Gelet op de verwachte ontwikkeling van het Interreg IIIb-programma zal voor het Septentrion project niet hetzelfde financieringsniveau zijn weggelegd als in de eerste fase van het programma. Wij raden dus aan om dringend ernstig na te denken over mogelijke financieringsbronnen, intern of extern, voor het Septentrion programma, en in het bijzonder over de nodige instrumenten om educatieve projecten te realiseren en in het netwerk in te schakelen.

Deze reflectie is des te belangrijker daar enkele partners hun deelname aan het programma afhankelijk maken van de financiering die kan worden gevonden. Hierbij dient opgemerkt dat de optie om de eigen leden volledig te laten opdraaien voor de financiering van het netwerk het risico inhoudt dat de partnerlijst grondig zal wijzigen voor het vervolg van het programma.

Een ploeg ten dienste van het netwerk en de educatieve projecten

Het netwerk moet, om zijn goede werking te verzekeren, kunnen vertrouwen op gespecialiseerd personeel dat is staat is zijn opdrachten en projecten uit te voeren.

Daarom verdient het aanbeveling dat het netwerk kan beschikken over gespecialiseerd personeel dat samen meerdere functies dekt. Daarbij dient opgemerkt dat, afhankelijk van de beschikbare functies, bepaalde banen kunnen worden gedeeld. Dit personeel wordt in de eerste plaats gekozen uit het netwerk management, en moet internationaal zijn.

> Een **netwerkdirecteur**: deze staat in voor het beheer van het netwerk en neemt alle nodige beslissingen met het oog op het goede verloop van het programma en de projecten. Hij vertegenwoordigt het netwerk en zijn leden bij de verschillende instellingen.

> Een **verantwoordelijke “financiën”**: deze is belast met de financiële zaken en is de boekhouder van het netwerk. Hij is eveneens verantwoordelijk voor de prospectie naar nieuwe financiële partners.

- > Een **verantwoordelijke “partnerrelaties”**: deze is verantwoordelijk voor het beheer van het partnernetwerk en de educatieve projecten, via de organisatie van evenementen en ontmoetingen.
- > Een **verantwoordelijke “communicatie”**: deze stelt het communicatieplan op, zowel intern als extern.
- > Een **verantwoordelijke “Septentrion Ruimte”**: deze is belast met het beheer en de “bezieling” van de Septentrion Ruimte.
- > Een **verantwoordelijke “pedagogisch project”**: deze definieert een pedagogisch project voor het netwerk en ondersteunt de partners bij het definiëren van hun eigen pedagogisch project. Verder is hij verantwoordelijk voor de opleiding van Septentrion mediators.

Een communicatieplan

Het Septentrion netwerk heeft beroep gedaan op de diensten van een gespecialiseerd kantoor teneinde een communicatieplan op te stellen voor heel het programma. Dit is dus niet de plaats om dat communicatieplan te herdefiniëren; wel wordt dieper ingegaan op het communicatieve aspect van de educatieve projecten en hun inschakeling in het netwerk.

Communiceren om het netwerk te doen bloeien:

De inschakeling in het netwerk van educatieve projecten en dus van zijn partners bestaat niet enkel uit de soort structurering of een werkingswijze. De inschakeling gebeurt eveneens door de circulatie van informatie binnen dat netwerk en de creatie van een gevoel van samenhang.

Daarom mag men het belang van de interne communicatie niet vergeten, want die is grotendeels verantwoordelijk voor het succes van het netwerk.

De huidige acties zijn noch wat hun vorm betreft (e-newsletters verzonden vanuit een e-mailbox), noch wat hun regelmaat betreft (zeer sporadisch) in staat deze dynamiek van het netwerk te ondersteunen.

Een echte nieuwsbrief die ten minste maandelijks zou verschijnen met een hoofdartikel, actualiteiten van het netwerk, een reportage, en een samenvatting en vooruitzicht op basis van de uitgevoerde onderzoeken binnen het programma zou de mogelijkheid bieden het in aanbouw zijnde intranet te stofferen en zou ervoor zorgen dat partners elkaar beter leren kennen.

Communiceren om de educatieve projecten te doen bloeien:

Het welslagen van een cultureel en toeristisch project hangt mede af van de kwaliteit van de communicatie. Rekening houdend met de specificaties van de Septentrion educatieve projecten en naast de aanbevelingen van het kabinet van Didier Gras (mediaplan, prijs 2007 Europa Nostra, publiekstentoonstelling, ...), bevelen wij aan het netwerk op de grote toerisme- en erfgoedbeurzen te laten vertegenwoordigen door ten minste drie partnerlanden. Die promotieacties van het project moeten een minimaal aantal van toeristische bezoeken verzekeren.

Deelname aan wetenschappelijke debatten rond de Septentrion problemen kan stof leveren voor de onderzoekstaken van het netwerk en biedt eveneens de gelegenheid om een communicatie op gang te brengen over het gerealiseerde werk.

Zo dient ook een bijzondere communicatiestrategie te worden opgesteld voor elk van de educatieve projecten, teneinde de bezoekers aan te moedigen ook andere projecten van het netwerk te gaan bezoeken. Deze communicatieacties kunnen tegelijkertijd aan de hand van mediatie-instrumenten en educatieve instrumenten worden opgezet, die volledig in het educatieve project zijn geïntegreerd (video's,

kaarten, ...), maar ook door het ter beschikking stellen van promotiebrochures van andere netwerkprojecten.

Daarenboven dient men rechtstreeks te communiceren met bepaalde instellingen om de nodige partnerships te verzekeren voor de ontwikkeling van specifieke projecten. In Frankrijk, bijvoorbeeld, biedt specifieke en gerichte communicatie met het rectoraat partners de mogelijkheid om gemakkelijker pedagogische projecten te organiseren in samenwerking met de leraren.

VII- De thematische fiches

Doelstellingen

Het doel van de educatieve projecten van het Septentrion netwerk bestaat erin uitleg te geven over het versterkte erfgoed en het op te waarderen in relatie met het ontwikkelingsbeleid van de stad. Deze plaatsen of trajecten hebben eveneens tot doel de plaatselijke stedelijke omgeving in verband te brengen met een globale invalshoek van het Septentrion cultuurgebied.

Na de voorstellen voorgelegd tijdens de eerste fase van de abcd studie (document 1), bieden de **"thematische fiches"** de mogelijkheid om verder na te denken over de te behandelen onderwerpen en aan te wenden instrumenten die **basis en inhoud** van educatieve projecten kunnen vormen. Eens de plaats en de beleidslijnen van de educatieve projecten zijn bepaald, is het immers essentieel om **na te denken over wat er zal worden "verteld" en "getoond"**.

Het educatieve project is een venster op de stad en men dient de vraag te stellen naar **de doelstelling van de plaats ten opzichte van de stad**.

Hoe zal het educatieve project de werkelijkheid (wat men van de stad ziet) in verband brengen met de geschiedenis van de stad en het leven van de inwoners?

Het educatieve project moet de begrippen versterkt erfgoed en stedelijke werkelijkheid voelbaar, zichtbaar maken, in hun huidige vorm maar ook in hun wording.

De "thematische fiches" geven pistes aan om het versterkte erfgoed en de ermee gepaard gaande vroegere, huidige en toekomstige uitdagingen te vertalen, te bevragen en te valoriseren. Nadenken over de inhoud betekent vragen stellen en verbanden leggen tussen gebeurtenissen, analyses en waarnemingen die **van belang zijn en zin geven** aan het versterkte erfgoed, maar ook aan de stad.

Aan de hand van de voorgestelde fiches kunnen, enerzijds, **mogelijke thematische indelingen** worden toegepast en kan, anderzijds, het belang voor de partners worden onderlijnd van het **samenbrengen van lokale en gemeenschappelijke kennis**.

Het lokale gezichtspunt is des te relevanter wanneer het in een ruimere context wordt geplaatst. Die context zou zelf tot nieuwe samenwerkingen moeten leiden, of tot uitwisseling van informatie of ontwikkelingspartnerships zodat de educatieve projecten van alle partners zo goed mogelijk kunnen evolueren, **idealiter in een context van wederzijdse samenwerking**.

Methode

Tijdens de eerste fase van de studie van het abcd (document 1) hebben wij instrumenten gedefinieerd waarin de inhoud van de educatieve projecten kan worden gekaderd (gemeenschappelijke chronologie, verklarend lexicon). De thematische fiches reiken ideeën aan om deze in te delen (thema's) en voorbeelden om ze te illustreren.

Thema's, richtlijnen en bevraging

Gezien de rijkdom van de elementen die de "vestingstad" en de "duurzame stad" met elkaar verbinden, behandelen de thematische fiches de aspecten die eigen zijn aan de geschiedenis, de architectuur, de stedelijke ordening, de voorstellingen, de esthetiek, de duurzame ontwikkeling, of het toerisme, **zonder evenwel exhaustief te zijn.**

De fiches zijn **mogelijke benaderingswijzen**, ideeën of aanwijzingen voor latere ontwikkelingen, zowel in termen van kennis (de kennis over de vestingstad en de duurzame stad ontwikkelen) als in termen van toepassingen (ontwikkelen van instrumenten en media voor het publiek, uitwerken van een scenografie, een traject, symbolen).

De thematische fiches zijn opgebouwd volgens een **vertakte structuur** (een aspect, een vraag die leiden naar andere aspecten, andere vragen) en vanuit **verschillende invalshoeken, namelijk de inschakeling in een netwerk, stadsplanning en duurzame ontwikkeling.**

In functie van de door elke stad gekozen invalshoek, wordt het (lokale) educatieve project gebaseerd op een **leidraad die op een bepaalde thematiek kan zijn toegespitst of er meerdere kan combineren**, zeker wanneer de thema's goed bij elkaar passen of elkaar overlappen. We hebben eveneens gepoogd de verschillende essentiële vraagstellingen die nog moeten worden uitgediept, te schetsen, van de meest vanzelfsprekende (geschiedenis van de vestingstad) tot de meest abstracte (grenzen, afbakening en wijken).

Voorstelling van de fiches

Elke fiche "Over het thema" bevat de **doelstelling** van de afzonderlijke thematiek, een bondige **analyse** van het thema, de **uitdagingen** die het met zich meebrengt en een **commentaar**. Soms wordt een meer concreet voorbeeld van een ontwikkeling gegeven, en in een korte bibliografie worden de voornaamste werken over elk thema opgesomd.

Geschiedenis van de vestingstad – Oorlogstechnieken en stadsplanning – Water – De vestingstad zien, voorstellen en horen – Personen, helden, burgers en inwoners - De stad, haar versterkingen en hun huidige functie - Grenzen, afbakening en wijken

De ontwikkeling van inhoudelijke elementen houdt ook in dat moet worden nagedacht over de vorm waarin die inhoud zal worden aangeboden. Het educatieve project is een GEHEEL van indrukken en voorstellingen van wat men ziet en niet ziet in de stad. Wij stellen daarom hieronder enkele voorbeelden van educatieve projecten voor, louter ter illustratie.

Voorbeelden van educatie/interpretatie

Elke fiche geeft enkele voorbeelden van "educatieve toepassing". Deze voorbeelden zijn opgesteld op basis van **doelstellingen die van toepassing kunnen zijn voor bepaalde educatieve projecten.**

We hebben **verschillende soorten toepassingen** gekozen aangezien die van belang zijn in verschillende stadia van de uitwerking van een educatief project:

- scenografie van de plaats afhankelijk van de voornaamste thema's
- scenografie van een tijdelijke tentoonstelling
- educatieve media (zie Veelgestelde vragen, p. 35)
- mediatie-instrumenten (zie Veelgestelde vragen, p. 36)

Die **toepassingen kunnen betrekking hebben op:**

- het educatieve centrum
- een traject in de stad
- een traject buiten de stad
- een traject of symbolen die meerdere steden met elkaar in verband brengen
- een monument
- meerdere monumenten in de stad
- identieke of verschillende monumenten in meerdere steden

Het is inderdaad nuttig er rekening mee te houden dat er verschillende **publiekshoudingen** bestaan afhankelijk van de mogelijke gezichtspunten:

- afhankelijk van het feit of men zich in of tegenover een landschap of gebouw bevindt,
- afhankelijk van het feit of het landschap, de plaats, het monument wordt geobserveerd, betreden of voorgesteld,
- afhankelijk van het feit of het doel van de educatieve/interpretatieve actie didactisch, esthetisch, artistiek enz. is.

Hierbij dient opgemerkt dat we geen onderscheid maken tussen verschillende soorten publiek aangezien elke stad zelf haar beleid ter zake bepaalt.

Tot slot kunnen die toepassingen een **beroep doen op** alle bestaande of mogelijke **media en hulpmiddelen** (panelen, video's, films, foto's, symbolen, kunstwerken, lichtspelen, geluidseffecten enz.).

Een educatief project hoeft niet te bieden wat het publiek in boeken, op video of op een website kan vinden. Een educatief project realiseren, komt neer op het **doen beleven van een volwaardige ervaring** die door iedereen wordt ontdekt, bekeken, ervaren, geobserveerd, geanalyseerd, geëxperimenteerd, kortom waaraan iedereen deelneemt.

Het combineren van kennis van en reflectie over belangrijke inhoudselementen, met een aangepaste en suggestieve vormgeving, maakt het mogelijk zin te geven aan het historische erfgoed, het te integreren in de moderniteit, het een plaats te geven in de stad en een boodschap uit te dragen over de stad.

Over het thema

Geschiedenis van de vestingstad

Doelstelling:

Sommige steden overwegen een educatief project gebaseerd op de lokale geschiedenis van de vestingstad. Binnen die visie kiest de stad ervoor de geschiedenis van “haar” vestingwerken te vertellen aan de hand van belangrijke gebeurtenissen uit haar geschiedenis. Tegelijkertijd put ze uit een geheel aan documentatie en “lokale” representaties om “haar geschiedenis” zichtbaar en tastbaar te maken. De stad kan ervoor kiezen heel ver terug te gaan in de tijd naar de oorsprong van de vestingwerken of kan dichterbij het heden blijven.

Analyse:

Het is vooral belangrijk een antwoord te geven op enkele essentiële vragen. Waarom werd de stad omwalsd?

Wat zijn de fases van de lokale vestingwerken (van versterkt kasteel tot vesting, de Vauban-jaren, van de bouw van vestingmuren tot hun ontmanteling, de herinrichting van de vestingwerken en hun huidige functie)? Tot slot, welke plaats hebben de vestingwerken ingenomen tijdens de ontwikkeling en uitbreiding van de stad, welke gevolgen hebben ze gehad voor de ontwikkeling van de stad, in het verleden en vandaag? Hoe verhouden de vestingwerken zich tegenover de moderniteit en de stad in wording?

Uitdagingen:

⇒ Een dergelijk perspectief moet de onderliggende dimensie van het Septentrion project omvatten, die erin bestaat **te tonen op welk vlak de geschiedenis van de vestingstad representatief is voor een geschiedenis die ze met de andere steden van het netwerk deelt.**

⇒ De geschiedenis is een opeenvolging van feiten en gebeurtenissen waarbij aan **burgers, inwoners, belangrijke personen een gezicht moet worden gegeven; het zijn immers de individuen en de gemeenschap die de stad doen ontwikkelen** en die haar transformaties, ambities, utopieën en realiteit mee bepalen.

⇒ Om verder te gaan dan enkel de historische bevindingen, dient de stad te laten zien in welke zin haar ontwikkelingsfasen en oriëntaties deel uitmaken van een gemeenschappelijke geschiedenis, of net een uitzondering vormen.

Commentaar:

Een interpretatie gebaseerd op een historisch en evenementgericht perspectief, moet de **lokale monografie omvatten binnen de context waarin de geschiedenis van de stad zich afspeelt.** Anders gezegd, de “anekdotische” en de “echte” historie moeten met elkaar worden verweven, niet enkel op vlak van de feiten (oorlogen, ontmantelingen), maar ook op vlak van de basiskenmerken van de vestingwerken (architectuur, ingenieurs, gebruiken) en van de stadsplanning (ordening, duurzame ontwikkeling). De nadruk op de geschiedenis moet de mogelijkheid bieden het heden te verklaren en de stad van vandaag voor te bereiden.

Voorbeelden van educatie:

↳ Voor/na: reeksen “voor/na”-representaties plaatsen voor de monumenten (trajecten) of tentoonstellen (educatief centrum): telkens twee foto’s naast elkaar van hetzelfde monument of dezelfde plaats (of een lithografie en een foto), waarbij slechts de data van de afbeeldingen worden vermeld: het beeldmateriaal zelf geeft voldoende informatie, illustreert de evolutie.

↳ Tijdslijn: op een tijdslijn die de volgorde aangeeft van verschillende periodes, de belangrijke fases van de stedelijke ontwikkeling illustreren aan de hand van iconografische voorstellingen volgens het gekozen thema (een overzicht van eenzelfde wijk, de stad in haar geheel, een monument enz.).
Een dergelijk overzicht kan een element op zich vormen of op elke afbeelding worden voorgesteld (traject, centrum) om een “architecturaal moment” te plaatsen in de tijd.

↳ Voorstellingen van “mensen”, monumenten en landschappen met elkaar in verband brengen: een datum met de afbeelding van een persoon (of een groep personen, of een scène uit het leven gegrepen) wiens bepalend is geweest voor de ontwikkeling van de plaats.
In dezelfde zin: afbeeldingen van eenzelfde plaats, bijvoorbeeld oorlogstaferelen (aanval/verdediging) uit de zeventiende eeuw, in verband brengen met dezelfde plaats afgebeeld op het ogenblik dat deze een wandelweg, een ontmoetings- of recreatieplaats werd in de achttiende eeuw.

Bibliografie :

Voor Frankrijk worden hier twee belangrijke werken vermeld. Het eerste werk biedt een algemeen en compleet overzicht van het onderwerp, het tweede biedt een detailbeeld ten tijde van Napoleon:

Faucherre (Nicolas), *Places-fortes, bastion du pouvoir*, Paris, Rempart coll. Patrimoine vivant, 2e éd. 1989.

Prost (Philippe), *Forteresses de l'empire. Forteresses, villes de guerre et arsenaux napoléoniens*, Paris, Editions du Moniteur, 1991.

Voor België en Nederland zijn bijvoorbeeld de volgende naslagwerken interessant:
Gils (R.), *Be-vestigd verleren. 1000 jaar versterkingskunst in België*, De Krijger, 1996.

Lepage (J.D.), *Vestingbouw stap voor stap. Het bastion hoekpunt in oude stadsomwallingen*, s'Gravenhage, Stichting Menno van Coehoorn, 1992.

Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in Nederland, s'Gravenhage, Stichting Menno van Coehoorn, 1982.

Over het thema

Oorlogstechnieken en stadsplanning

Doelstelling:

Voor de interpretatie van de bestaansredenen, de knepen van het vak, de architectuur en de stadsplanning gekoppeld aan de vestingwerken dient een beroep te worden gedaan op uiteenlopende kennisgebieden. Deze kunnen in drie categorieën worden onderverdeeld, die het ontstaan (krijgskunde), de ontwikkeling (architectuur) en de technische toepassingen (materialen) beschrijven met betrekking tot vestingwerken. Deze vormen de centrale educatiethema's van de vestingstad (zie ook document 1 van abcd over de thema's van de vestingwerken).

Analyse:

1. Krijgskunde en militaire technieken (waarom)

Vestingwerken zijn oorspronkelijk ontworpen als antwoord van oorlogslieden (soldaten, ingenieurs) op militaire feiten (oorlog, invallen, belegeringen). De uitwerking van verdedigingstechnieken verandert met de evolutie van oorlogstechnieken (wapens, artillerie). Soldaten en, vanaf de zestiende eeuw, ingenieurs bestuderen het traject van projectielen, evenals de oorlogstactiek, waarbij stadsplanning steeds belangrijker wordt. In die zin beantwoordt de bouw van een vestingstad aan technische en architecturale eisen die worden aangepast in functie van de vooruitgang, de waarnemingen en de uitwisseling van kennis (verhandelingen) en van hen die de vestingwerken plannen of bouwen (ingenieurs, bouwmeesters).

↳ *Voorbeeld van educatie:* Een element van de vestingstad opnieuw plaatsen, daar waar het is verdwenen (bijvoorbeeld een kanon). Het object kan authentiek zijn kan ook symbolisch worden voorgesteld, of geïnterpreteerd door een kunstenaar.

2. Architectuur (hoe)

Er bestaan typologieën van vestingsteden al naargelang hun ligging en de oplossingen die zij hebben gevonden tegenover hun natuurlijke omgeving (zee, bergen, moeras, grens) of tegenover oorlogsriscico's (grens, stad van de eerste, tweede of derde lijn), maar ook in functie van de politieke rol van de stad tegenover het machtscentrum (citadel). Zo is ook de architectuur van elk gebouw aangepast aan de lokale eisen en beperkingen, maar beantwoordt het tegelijkertijd aan architecturale types (bastions, courtines). De toepassing van typomodellen overschrijdt de grenzen van een cultureel gebied en, ook al bestaan er overeenkomsten tussen naburige steden, tal van invloeden zijn toch grensoverschrijdend, zoals aangetoond door het gebruik en de betekenis van bepaalde termen die in verschillende talen identiek zijn.

↳ *Voorbeeld van educatie:* de onderaardse gangen die van essentieel belang zijn binnen de vestingarchitectuur, met name voor troepenbewegingen, de evacuatie van de inwoners of als verluchtingswegen, kunnen op duurzame wijze of tijdelijk worden aangeduid (grondmarkeringen, lichtbakens enz.)

↳ *Voorbeeld van educatie:* verschillende toegangspoorten van de stad laten zien (vergelijking binnen dezelfde stad, vergelijking tussen de steden van het netwerk).

3. Materialen en constructie (met welke middelen)

De bouwstenen zijn afkomstig uit lokale natuurlijke bronnen en herinneren aan het feit hoe groot de invloed van de omringende natuur wel is op de aangewende technieken (water, bomen, steengroeven), zowel voor wat betreft het bouwen zelf als voor wat betreft de beperkingen opgelegd door de bodemgesteldheid (grondwater, onderbouw, onderaardse gangen). De technieken vloeien voort uit de middelen die ter beschikking staan, maar ook uit lokale tradities (baksteenovens, metselwerk, steenverband) die echter, zoals in het bijzonder de vestingwerken duidelijk maken, ook werden verspreid aan de hand van verhandelingen over vestingbouw en contacten tussen ingenieurs.

↳ *Voorbeeld van educatie:* zie hierna "Uitgewerkt voorbeeld"

Uitdagingen:

➤ De problematiek van de vestingstad laat zien hoezeer een visie op de stad nodig is om een antwoord te bieden op de militaire uitdagingen die zich aandienen.

➤ De idee van "duurzame stad" verschijnt hoofdzakelijk vanuit de noodzaak om de stad te doen "standhouden" tegenover aanvallers: in welke zin stellen de vestingwerken vandaag de kwestie van de duurzaamheid op een andere manier, in relatie tot de stad en het stedelijke karakter, en dit binnen het kader van de Europese doelstellingen voor duurzame ontwikkeling?

➤ De stadarchitectuur evolueert per definitie. Het erfgoed volgt de verschillende moderniseringsfasen (militair, technisch, stedelijk, dagelijks leven) rekening houdend met de aanpassingen die de bewoners en inwoners hebben aangebracht en de bestemming die zij aan het erfgoed hebben gegeven (bijvoorbeeld het openen van een poort in een vestingwerk heeft een impact op de buurtbewoners, de verkeersaders binnen en buiten de stad enz.)

Commentaar:

Het geheel van aangehaalde thema's bevordert de kennis over de vestingstad en de vestingwerken (de essentie en de werking van het vestingsysteem begrijpen), maar moet ook in de stedelijke ontwikkelingscontext worden geplaatst: vestingwerken vormen niet enkel een externe barrière, maar zijn ook elementen die de stad en haar werking structureren (externe visie/interne perceptie).

Bibliografie:

Picon (Antoine) dir., *La ville et la guerre*, Paris, Les éditions de l'Imprimeur, 1996.

Salamagne (Alain), *Les années 1400: la genèse de l'architecture militaire bourguignonne ou la définition d'un nouvel espace urbain*, in *Revue Belge d'histoire militaire*, t.XXVI, 1986, p.325-344 en 405-434

Sanger (Victoria), "Un pouvoir partagé: le projet militaire et civil de Vauban à Lille et les tensions franco-lilloise", in Turrel (Denise), *Villes rattachées, villes reconfigurées, XVIe-XXe siècles*, Tours, Presses universitaires François Rabelais, 2003, p. 143-160

Uitgewerkt voorbeeld

over een onderwerp als de materialen

Baksteen is een van de meest gebruikte materialen bij vestingwerken. De productie (van de ontginning tot het bakken) en het metselwerk (constructie) hebben te maken met de plaatselijk beschikbare hulpbronnen (kwaliteit, kleur), maar ook met de overdracht van kennis en competenties van de ene regio naar de andere.

Hoe uitleggen hoe een baksteen wordt gemaakt, getransporteerd, verwerkt in een bouwwerk? Kan men zeggen hoeveel bakstenen zijn gebruikt voor de bouw van een vestingwerk? Hoeveel werklieden hebben meegewerkt aan de bouw ervan? Heeft elke stad in haar archief lithografieën of ander beeldmateriaal dat de bouw van de vestingwerken illustreert? Desgevallend, hoe de bouwtechnieken illustreren aan de hand van tekeningen, foto's, montages? Hoe de vragen en analyses van bouwmethoden van vestingwerken uitbreiden naar de bouw van de stad in haar geheel? Bijvoorbeeld, waar vindt men bakstenen terug, elders dan in de stad zelf? Welke bouwwerken dateren uit dezelfde periode? Hoe worden de bakstenen gerecycleerd (elders in de stad?) bij de ontmantelingen?

↳ De valorisatie van een materiaal eigen aan de vestingwerken kan een venster openen op de vestingbouw in ruime zin (hout, aarde, beton), of meer in het bijzonder op metseltechnieken of bouwtechnieken (productieateliers).

↳ Het creëren van ruimtes en scènes met materialen die specifiek zijn voor vestingwerken: muren gemaakt uit bakstenen uit verschillende Septentrion regio's (rode, gele baksteen). Deze muren kunnen scheidingen vormen binnen een ruimte, openingen, markeringen (trajecten).

↳ Het thema van de baksteen kan ook aanleiding geven tot het organiseren van bouw- en handwerkateliers met echte bakstenen, imitaties of miniatuur- en schaalmodellen: reconstructie met geometrische elementen, reconstructie volgens plan.

Het thema van de bouwmaterialen eigen aan de stad, eigen aan haar landschap (natuurlijke omgeving en stadsomgeving) laat toe kleurharmonieën te tonen, de eisen en beperkingen van een gebied te begrijpen, evenals de overdracht en toepassing van kennis.

Samenvattende bibliografie (materialen en constructie)

Ansel (Jean-Luc), *Les arbres bâtisseurs*, Editions Eyrolles, 2004.

Bertoncello (Jean-François) en Fouin (Julien), *Les matériaux naturels. Décorer, restaurer et construire*, Editions du Rouergue, 2006.

Chapelot (Odette) dir., *Du projet au chantier. Maîtres d'ouvrage et maîtres d'oeuvre aux XIVe-XVIe siècles*, Paris, éd. EHESS, 2001

Les charpentes du XIe au XIXe siècle. Typologie et évolution en France du Nord et en Belgique, Monum éditions du patrimoine, 2002.

Peirs (Giovanni), *La brique. Fabrication et traditions constructives*, Paris, Editions Eyrolles, 2004.

Salamagne (Alain), *Construire au Moyen Age. Les chantiers de fortification de Douai*, Presses universitaires du Septentrion, 2001.

Over het thema

Water

Doelstelling:

De trajecten van de **waterlopen**, alsook het **watergebruik**, vormen een link tussen verschillende steden van het Septentrion programma. **Geografische nabijheid, defensieve verdragen, vergelijkbare stedelijke beleidslijnen, gelijkaardige ecosystemen** zijn, op basis van het thema water, allemaal **mogelijke vergelijkingsniveaus** tussen de vestingsteden van het gebied. De hedendaagse projecten gericht op de valorisatie van het ecologisch erfgoed ('s-Hertogenbosch), het landschap en het sociaal erfgoed (herstructurering Sambervallei, Maubeuge), van toeristische trajecten (Le Quesnoy) of van recreatieve activiteiten (Condé, Gravelines) zijn zowel actuele als toekomstige ankerpunten, om de overeenkomsten binnen het netwerk te versterken.

Septentrion waterlopen: Maas, Leie, Scarpe, Samber, Schelde, Aa, Dommel

Analyse:

Water is een bepalend element binnen een stad, vooral binnen een vestingstad waar slotgrachten, moerassen, rivieren, kanalen, kunstmatige meren intrinsiek deel uitmaken van het verdedigingssysteem. Bij dreigingen van de vijand, kan water ervoor zorgen dat de aanval wordt vertraagd (moeras) en dat de mogelijke aanvalspunten worden verminderd (bruggen). In Vlaanderen of Brabant werden meermaals defensieve overstromingen veroorzaakt: dat was immers een makkelijke techniek daar het grondniveau er meestal onder zeeniveau ligt. In Zeeuws Vlaanderen zijn er zo overstromingen veroorzaakt in 1583, 1646, 1657, 1793, 1814. In 1914 werd door het sluiten van de sluisen van Gravelines en Nieuwpoort een gebied van meer dan 7.000 hectare onder water gezet, waardoor een veiligheidsbarrière werd opgetrokken die zich van achter Duinkerke tot Waten en vervolgens tot Sint-Winoksbergen en Hondschote uitstrekte.

De defensieve logica vinden we terug in de structurering van de stad, zoals in Le Quesnoy waar Vauban tussen 1668 en 1673 het model van de vroegere vestingwerken gebruikt. Hij ontwikkelt een overstromingssysteem waarmee water uit een netwerk van kanalen en sluisen kan worden vrijgelaten, waardoor het terrein onbegaanbaar wordt voor het vijandige leger. Sluisystemen stroomopwaarts en stroomafwaarts van de stad bieden de mogelijkheid de plaatselijke toegang te controleren (overstromingen) in functie van de ligging van de naburige steden. De lokale beslissingen moeten dus worden gezien binnen het kader van de omliggende steden, van hun eigen defensieve systeem of van de systemen die tegelijkertijd werden uitgewerkt en toegepast.

Uitdagingen:

➤ Water is een **onderdeel van het verdedigingssysteem** maar heeft ook betrekking op **stadsplanning** (urban engineering) zoals deze zich vanaf de zestiende eeuw ontwikkelt. Het blank zetten van laagvlaktes en defensieve overstromingen impliceren plannen op ruimere schaal (overstromingsplannen en –scenario's) waarvan de huidige voorbeelden nog de actualiteit aantonen.

➤ De Maas en de Oosterschelde in Nederland, meer bepaald in de vallei van 's-Hertogenbosch, zijn voorbeelden met het grote Deltaplan dat is uitgewerkt om overstromingen te vermijden. De constructie van dammen en de aanleg van polders, het **beheer van waterlopen en rivieren** in de twintigste eeuw toont de **impact van de overeenkomsten tussen regio's binnen eenzelfde gebied**.

➤ Water vormt eveneens een **decoratief element** in het **stedelijke landschap** of van de **valorisatie van de natuurlijke omgeving**.

➤ **Van verdedigingselement van de vestingstad**, is het water vandaag tot basiselement geworden voor de "verdediging" en **bescherming van het milieu**

en van de natuur (natuurreservaten, bestrijding van de verspilling, waterzuivering).

Commentaar:

Naargelang de perioden en technologieën zijn water, de toegang tot het water en het gebruik van het stedelijke en randstedelijke watersysteem essentieel voor de werking van de vestingstad. Deze elementen werden doorheen de tijd echter ook verschillend aangewend (stilstaand water, vloeistof, controle). Zo worden in de negentiende eeuw complete kanalen overdekt in steden als Brussel of Charleroi, ter wille van de hygiëne en het verkeer in de stad.

Water als verdedigingselement komt inderdaad niet altijd tegemoet aan de eisen op economisch en hygiënisch vlak. Water is dus een vergelijkingsvector die de geschiedenis en het gebruik van water eigen aan de verschillende partners in relatie brengt. Het biedt een opmerkelijke invalshoek om de problematiek van de vestingstad met deze van duurzame ontwikkeling te verweven.

Thema's die verband houden met water

- water en verdediging van de stad (typologieën van hydraulische verdedigingswerken en -strategieën)
- water en doorstroming door de stad: stedelijk watersysteem
- water en transport (riviereconomie)
- vervoer van goederen en personen
- water en gemeentelijke relaties (recht op het toevoegen van alcohol, kanalen), regionale rivierinrichting
- waterlopen en opening op zee
- stromend water, stilstaand water, opgeslagen water, decoratief water: functies en gebruik
- water en toerisme, binnenvaart, watersport, evenementen
- sluizen
- bruggen en ophaalbruggen, dammen en polders
- onderhoud van kanalen, waterlopen, voorkomen van overstromingen (Nederland)

Voorbeeld van huidig gebruik:

"Gravelines, een vredige stad die uitnodigt tot avontuur! De volledig gerestaureerde walmuren omringen ook vandaag nog de stad en duiden op een rijk en bewogen verleden. In speciaal ingerichte **boten** vaart u Vauban achterna, in een ontdekkingsstocht van prachtig gerestaureerde gebouwen: u ontdekt er de vergezichten, galerijen, bastions. Naast de bouwwerken, treft u een prachtig bewaarde natuursite aan!". **Toeristische dienst van Gravelines, de oevers van de Aa. Bezoek aan de vestingstad per boot.**

Voorbeelden van educatie:

☞ Water is een element dat behoort tot de visuele, auditieve en olfactieve omgeving van de stadsbewoners. Bovendien staat water ook synoniem voor leven en herbronning (fontein), verrotting (moerassen, stilstaand water) of zelfs dood (overstromingen). Deze sterke symbolen en sferen kunnen worden gebruikt in een decor en kunnen als aanleiding dienen voor het illustreren van de overstromingen van een gebied (verdediging, preventie, natuurlijke risico's) of de evolutie van een watergebied (verzanding, onderhoud, waterzuivering) door middel van films of diavoorstellingen op de muren.

☞ Schaalmodellen of waterspelen kunnen de problematiek met betrekking tot watercirculatie op verschillende niveaus zicht- en tastbaar maken: de waterloop in de stad zelf, op het niveau van meerdere steden (sluismechanismen en impact ervan op gebieden stroomafwaarts) of in een territorium als geheel.

Bibliografie:

Béthemont J., *Les grands fleuves entre nature et société*. Paris, A. Colin, 1999.

Degardin F., Urbanisation et inondation: de l'opposition à la réconciliation. Paris, *B.A.G.F*, 2002, 1, p. 91- 103.

Dubien I. et Courtecuisse A., "Gérer la Sambre pour redynamiser son territoire", communication au colloque *Lyon Fleuves 2001*, juin 2001.

Guillerme A., *Le temps de l'eau. La cité, l'eau et les techniques* Seyssel, Champ Vallon, 1997.

Labasse A., Réflexion d'un géographe sur le couple ville- fleuve. *La ville et le fleuve*, Paris, CTHS, 1983, 446 p

Lefebvre A., *Histoire d'un fleuve, l'Escaut. 400 kms de villes et de traditions*, Nord Patrimoine Editions, Cambrai, 2000.

Regrain A., Auphan E. (dir.) *L'eau et la ville*. Paris, C.T.H.S ,1999.

Over het thema

De vestingstad en het gebied zien, voorstellen, horen

Doelstelling:

Doorheen de tijd is de stad om uiteenlopende redenen het **onderwerp** geweest van **representaties of voorstellingen** (schilderijen, romans of mondelinge overlevering). Het belang van die voorstellingen is voornamelijk dat deze, enerzijds, **sporen** achterlaten aan de hand waarvan de **ontwikkeling van de stad** beter kan worden **begrepen** en, anderzijds, dat ze het mogelijk maken **die ontwikkeling te laten zien**.

Het verband met de toenmalige leefruimte vestigt in grote mate de aandacht op het beeld dat men heeft of dat men zich van het geheel maakt. Schilderijen, gravures en plannen geven een beeld van de stad van vroeger, en foto's, films en stedelijke projecten tonen de meer recente visie op de stad; het zijn allemaal sprekende elementen die helpen om de vestingstad en het gebied beter te vatten.

Analyse:

De voorstellingen van de vestingstad vormen een type op zich binnen een grote verscheidenheid van representaties eigen aan de stad. De voorstellingen van de vestingstad zijn traditioneel uitgewerkt om strategische redenen (oorlog), om symbolische redenen (macht, invloed), om artistieke of esthetische redenen (historische schilderijen), waardoor verschillende kunstvormen (overzichtstekeningen, schilderijen van meesters) of praktische werken (plannen van architecten, reliëfkaarten) zijn ontstaan, evenveel manieren om de ruimte te interpreteren.

Uitdagingen:

➔ De voorstellingen van de vestingstad bieden een esthetisch perspectief en tonen de stad en haar kenmerken aan de hand van “het stedelijk landschap” (zichtbare landschap) en de aanwending ervan (functies). Die representaties, oude of eigentijdse, zijn vaak **in reeksen aangemaakt**. Overzichtstekeningen of reliëfkaarten, maar ook 3-D of 4-D voorstellingen van de hedendaagse stad, maken een vergelijking en van verschillende Septentrion partners mogelijk en leggen nieuwe verbanden bloot (zie “stadsschriften” van Caue).

De representaties herinneren eraan **dat een stad nooit op zich heeft gestaan maar steeds in een netwerk van steden was ingebed**. Zo ook **kreeg het ene deel van de stad slechts betekenis in relatie tot andere stadsdelen**.

Commentaar:

Het illustratiemateriaal (beelden en afbeeldingen) kan ook met geluidsfragmenten worden aangevuld (getuigenissen, vertelde geschiedenis). De getuigenis, of ze nu geschreven, gelezen of verteld wordt, is ook een hulpbron met betrekking tot de perceptie en de interpretatie van de stedelijke ruimte, die de mogelijkheid biedt om beelden tot leven te roepen. Beelden en getuigenissen zijn uiterst geschikte middelen om de theoretische kennis (over de vestingsteden) en de professionele kennis (over stadsplanning en duurzame ontwikkeling) levendiger te maken. Tot slot kunnen de vestingsteden worden **voorgesteld middels duurzame (kunst)stukken (schaalmodellen, kunstwerken of delen van vestingwerken** die tot kunstwerk worden) of kunnen speciale effecten worden aangewend (verlichting, historische reconstructies).

Voorbeelden van educatie:

↳ Een schilderij van een stadsbeleg van een zeventiende-eeuws meester toont de koninklijke macht, maar onthult tezelfdertijd de aanvalsstrategieën van het leger, de structuur van de stad en de weerstand, alsook de zwakke punten van de vestingwerken. Een dergelijk schilderij geeft veel informatie over slagkracht en weerstand. Het schilderij diende aanvankelijk als decoratie in een koninklijk verblijf, maar hetzelfde thema, en zelfs gravures geïnspireerd op het schilderij zijn teruggevonden in verhandelingen van ingenieurs die het gebruikten als voorbeeld en inspiratie bij hun werk. Samen met de stadsplannen en reliëfplannen gunt de schilderkunst uit de zestiende – achttiende eeuw ons een blik op de structuur van de stad in twee en drie dimensies. De vergelijking van die werken met latere of eigentijdse media (zie kader hieronder) biedt las het ware een vierde dimensie, die van de tijd, die de ontwikkeling van de stad en haar vestingwerken op lange termijn aanschouwelijk maakt.

Elk stedelijk vernieuwingsproject schenkt voortaan bijzondere aandacht aan het raadplegen van de bevolking bij inrichtingswerken (Franse wet inzake stedelijke solidariteit en vernieuwing (loi SRU), of Interreg project IIC Knowledge Network). De stedenbouwkundige past dus de taal en de technische middelen aan aan het publiek waarnaar hij zich richt, wat nieuwe invalshoeken op de stad oplevert. Zo raken bevolking en bestuurders meer betrokken bij het stadsproject. Synthesebeelden zijn een van de essentiële instrumenten om de voorstelling van de stad zodanig te concretiseren dat deze zoveel mogelijk aan de verwachtingen van het publiek voldoet. Zo getuigt ook het succes van een werk als dat van Yann Arthus-Bertrand, *La Terre vue du ciel [De aarde gezien vanuit de lucht]*, van de impact van dergelijke voorstellingen voor de bewustmaking van bewoners van hun leefruimte.

↳ Een stuk van eenzelfde deel van de vestingwerken uitvergroten middels verschillende soorten beeld dragers en de evolutie doorheen de tijd aantonen of het gebouw aan de hand verschillende soorten beeldmateriaal aanschouwelijk maken (technische tekeningen, foto's, enz.).

↳ Spelen met de voorstelling van eenzelfde plaats, eenzelfde element: een detail inpassen in een verticaal of horizontaal plan, in een overzichtsbeeld, vervolgens een luchtfoto van de stad en ten slotte van de omgeving; grote puzzels of beeldcomposities maken die de samenhang van de constructies aantonen of de mogelijke transformaties van eenzelfde plaats laten zien.

↳ Een geluidssysteem uitwerken (stemmen, geluidsbanden) die uittreksels van getuigenissen van inwoners (mannen, vrouwen, kinderen, ouderen) laten horen, of uittreksels van literaire werken, vertelsels en legendes eigen aan de stad of van partnersteden uit het netwerk, die met vestingwerken te maken hebben of handelen over de relatie van de inwoners ten aanzien van de vestingwerken en de stad.

Bibliografie :

Bailly (Antoine), Baumont (Catherine), Huriot (Jean-Marie), *Représenter la ville*, Paris, Economica, 1995.

La Ville figurée, Plans et vues gravées de Marseille, Gênes et Barcelone, Marseille, Editions Parenthèses et Musées de Marseille, 2005.

Costa (Sandra) dir., *Représentations et formes de la ville européenne. Le Patrimoine et la mémoire*, Paris, L'Harmattan, 2005.

Sallenave (Christian), dir., *Urbi & Bordeaux. Décisions et représentations urbaines*, Bordeaux, Editions Bastingage, 2005.

Over het thema

Persoonlijkheden, helden, burgers en inwoners

Doelstelling:

Men kan niet naar de stad en haar vestingwerken kijken zonder aandacht te hebben voor degenen die ze bouwden, die er wonen, er bekendheid aan geven of, anders gezegd, zonder degenen die de stad doen leven, haar imago maken en haar typische sfeer creëren. **De geschiedenis en de bevolking is de weerspiegeling van de dynamiek van een stad.** De beroepen die er worden uitgeoefend weerspiegelen de economie en de handelsrelaties die de stad met haar buursteden verbindt. Die factoren hebben op hun beurt een impact op de “macht” van de stad, haar vermogen om zich te bewapenen en te verdedigen.

Zo zijn de helden van de vestingstad ook vaak soldaten die ervoor hebben gezorgd dat een beleg werd vermeden of die symbool staan voor een overwinning op de vijand, zoals D’Artagnan, overwonnen te ‘s-Hertogenbosch. Verder zijn er ook de ingenieurs die de structuur en vorm van steden zoals Vauban of Séré de Rivières hebben bepaald.

Toch mogen de helden van één dag ons niet de vele anderen doen vergeten, die de grote geschiedenis in de schaduw heeft gesteld; zij zijn immers evenzeer van belang geweest voor de stadsstructuur en de uitstraling van de stad. Aan de hand van het leven en de daden van helden moet de problematiek van de rol van het leger in de stad en van de stad tijdens oorlog worden behandeld, en kan licht worden geworpen op de rol van de ingenieurs, stedenbouwkundigen, architecten en diverse technieken die eruit voortvloeien (beroepen uit de bouw, onderhoud, openbaar wegennet).

De aandacht voor de plaats die de stad inneemt ten opzichte van de naburige steden moet aanleiding zijn tot een gelijkaardig reflectie over de inwoners: het zijn de sociale structuren die het mogelijk maken om een verband te leggen tussen diegenen die de stad bouwen en diegenen die ze verdedigen. In de vestingstad, oorlogsstad, zijn natuurlijk soldaten ingekwartierd. Vaak, of in elk geval gedurende lange tijd, bestond het leger uit gewapende stadsbewoners. De vestingwerken werden dus gebouwd ter bescherming van de bevolking, maar dwongen tegelijkertijd de bewoners van de stad om de eigen verdediging op zich te nemen.

De verdediging van de stad vereist ook een hele economie gebaseerd op de militaire activiteit: de productie van wapens, het onderhoud van stallen, de afbakening van oefenruimtes, en dat alles maakte ook deel uit van het dagelijks leven van de inwoners. Overigens brengt het inkwartieren van een garnizoen ook met zich mee dat er nieuwe gebouwen moeten worden opgetrokken, soms exclusief bestemd voor de soldaten. Voor deze constructies werd beroep gedaan op lokale mankracht en soms gaven de inwoners aan deze gebouwen een nieuwe bestemming wanneer ze in verval waren geraakt of door het leger werden verlaten, enkele jaren of enkele eeuwen na hun eerste ingebruikneming.

De militaire of stedelijke mechanica (constructie, plannen, monumenten) **mag het tastbare niet verbergen, namelijk wat kan worden waargenomen en gevoeld.** Educatieve projecten moeten dus kunnen incarneren wat de vestingstad en de duurzame stad te bieden heeft.

Uitdagingen:

➤ Ruimte bieden aan de actoren, dat betekent **de stad leven inblazen**. Omgekeerd biedt de stad een levenskader waarbinnen individuen en inwoners rondwandelen en leven. De stad en de vestingwerken als leefruimte moeten er dus voor zorgen dat de individuen en de leefgemeenschap niet als versteend worden voorgesteld, maar moeten integendeel de expressie en animatie bevorderen van de verschillende levenswijzen en handelingen die voortvloeien uit de aanwezigheid van de vestingwerken en de specifieke ruimtelijke ordening.

Commentaar:

Elk individu kan de stad op tal van manieren bekijken, waarnemen en beleven. Het is dus niet alleen de veelheid van de stadsactiviteiten die moet worden gevaloriseerd, maar ook de verscheidenheid aan werelden en ervaringen die in die individuen worden belichaamd. De vestingstad en de duurzame stad kunnen op verschillende wijze worden waargenomen door eenzelfde persoon tijdens zijn leven, maar ook op een en dezelfde dag, bijvoorbeeld afhankelijk van het feit of die persoon in een auto zit of voetganger is.

Deze idee biedt de mogelijkheid om standpunten (aanvaller/aangevallene, voetganger/autobestuurder) te versterken; eerder dan verschillende statussen (rollen, beroepen) tegenover elkaar te stellen, het kan interessant zijn om de bezoeker de mogelijkheid te bieden verschillende houdingen aan te nemen (zittend/staand, close-up/vergezicht enz.)

Voorbeelden van educatie:

↳ Uittreksels uit het werk van Vauban en Stevin laten horen, waarin beide ingenieurs naar elkaar verwijzen, en op die manier illustreren hoe inspiratie, invloeden en technieken zich verspreiden.

↳ Een verrekijker plaatsen waardoor het landschap wordt getoond met een militair kamp en soldaten in slagorde (als een soort van toverlantaarn of schimmenspel).

↳ De "realiteit" van de uitrusting laten zien (mensen aan het werk met materieel). Eerder dan enkel de wapens tentoon te stellen, voorstellen hoe het was om erdoor te worden getroffen of wat hun vernietigende kracht was. Naast een toren het aantal bakstenen aangeven waaruit deze bestaat of de machines laten zien die werden gebruikt voor de bouw ervan (tekeningen, lithografieën). De tijd die de bouw van een toren in de zestiende eeuw in beslag nam, vergelijken met de bouwtermijn van een hedendaags flatgebouw.

Bibliografie :

De werken over oorlogshelden en helden uit de lokale geschiedenis, over architecten, stadskunstenaars, ambachten en de lokale en regionale cultuur, over gedenkplaatsen of over het huidige en toekomstige stadsbeleid, zijn evenveel thema's die kunnen worden uitgewerkt. De bibliografieën zijn te uitgebreid om hier te worden behandeld. Wel kan de problematiek van de inwoners worden gekoppeld aan de "voorbeelden van educatie", behandeld op de fiches over het thema "de vestingstad zien, voorstellen, horen" en "huidige functies".

Over het thema ingenieurs, enkele voorbeeldwerken:

Grelon (A.), Stück (H.) dir., *Ingenieure in Frankreich, 1747-1990*, Francfort-New-York, Campus, 1994.

Van den Heuvel (Ch.), *"Papiere bolwercken". De introductie van de italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*, Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1991.

Picon (Antoine) dir., *L'Art de l'ingénieur. Constructeur, entrepreneur, inventeur*, Paris, Editions du Centre Georges Pompidou, Editions du Moniteur, 1997.

Viol (Michèle), *Vauban. De la gloire du roi au service de l'État*, Seyssel, Champ Vallon, 2003.

Over het thema

De stad, haar vestingwerken en hun huidige functie

Doelstelling:

De vestingwerken en hun architectuur kunnen aan de hand van een aangepast technisch vocabularium (bastion, courtines, kazemat, halvemaan, weergang) worden beschreven. Er zijn echter ook elementen vestingwerken die **met de stedelijke infrastructuur zijn verweven** (laan, stadspoorten, kazerne). Daarbij is het interessant te bekijken hoe die elementen “**uitlopen**” in de stad en haar structuur, vorm en wegennet beïnvloeden.

Analyse:

De onderdelen van de vestingwerken bakenen de stedelijke ruimte af. Soms is deze afbakening zichtbaar en overheersend (Le Quesnoy), soms zichtbaar maar in vergetelheid geraakt (Maubeuge), soms compleet verwaarloosd, soms omgevormd en soms verdwenen (Charleroi, Landrecies). Wat ook de staat van het versterkte erfgoed is, het heeft, concreet of symbolisch, de identiteit van de stad gevormd, haar grondgebied, haar binnenruimten, haar gewoontes en soms haar stemmingen bepaald, waarvan de huidige of gewijzigde functies van delen van de vestingwerken getuigen. In de citadel van Rijsel is de Generale staf van het Europese Commando gehuisvest, de grote lanen van gene stad zijn gebouwd op de resten van bastions, het educatieve centrum van een andere vestingstad is ondergebracht in een oude toren (Brussel): **hoe versterkt vestingwerken ook mogen lijken, toch worden ze herhaaldelijk aangepast aan de ontwikkeling van de stad**. De lanen, stadspoorten, paradeplaatsen, citadellen of kazernes behoren tot de voornaamste structurerende elementen. Monumenten of verkeerswegen belichamen verschillende soorten herbestemmingen van het stedelijk erfgoed.

Uitdagingen:

➔ De aanpassing in de tijd van bepaalde vestingwerken, de renovatie van het historische erfgoed, de herinrichtingen onder impuls van het stadsbestuur of onder druk van de inwoners, dat alles is erg nauw verbonden met het beleid van de stad en met de wording van de vestingstad. In die zin zijn voorbeelden uit het verleden zoals de herinrichting van lanen tot wandelwegen (Saint-Omer), de gehele of gedeeltelijke ontmanteling van de vestingwerken (Bouchain, Rijsel, Maubeuge) en het effen maken van muren (Brussel), ingrepen die tegenwoordig hun weerslag hebben in de huidige beleidslijnen wat betreft ordening, renovatie of valorisatie van de vestingwerken ('s-Hertogenbosch, Brussel) en specifieke ecosystemen (Parc de Bologne in Rijsel, volkstuinen Gravelines).

Commentaar:

De verschuiving van de bestemmingen weerspiegelt zich in semantische verschuivingen (laan, vestingwerken) en de verspreiding van herinrichtingsmodellen (citadel, kazerne, onderaardse gangen). Er zijn met andere woorden genoeg pistes om de ontwikkeling van het erfgoed beter te begrijpen en om de tegenstrijdige visies met elkaar te verzoenen tussen de voorstanders van de bescherming van een onveranderlijk erfgoed en de voorstanders van een vernieuwing van het erfgoed met eigentijdse architectuur en aangepast aan de hedendaagse noden.

Voorbeeld van educatie:

↳ De verschillende “levens” van een monument laten zien. Verduidelijken op een tekening of in situ (door kleurgebruik, transparantie of licht) wat er is bijgevoegd, aangepast of gewijzigd aan de elementen of monumenten van het vestingwerk om de stedelijke integratiestappen, stadsplanning en moderniteit te onderlijnen.

↳ De kunst van de architecturale en stedelijke ontwikkeling aantonen. Aanpassingsprojecten of –realisaties van vestingwerken die zijn uitgevoerd of waren gepland door ingenieurs van toen (werken, plannen, voorstellingen van Vauban en Séré de Rivières) vergelijken met werken van eigentijdse architecten en stedenbouwkundigen.

↳ De inwoners versterkte elementen of monumenten laten fotograferen of weergeven, alsook hun werkelijke, imaginaire of gewenste gebruik. Of in de stad de herinneringen aan, de kronieken of de realiteit, in het stadsbeeld, van het intacte, verspreide, geïntegreerde, herbestemde, gerenoveerde, gerestaureerde enz. versterkte erfgoed fotograferen.

↳ Het vestingwerk tussen gedenkplaatsen en woonplaatsen: getuigenissen, oprichten van een kleine stoep door inwoners of schoolgroepen.

Bibliografie :

Brevan (Claude) dir., *Constructions d'hier, usages d'aujourd'hui*, Actes du colloque, Paris, Ministère du Logement, 1998.

Over het thema

Grenzen, afbakeningen en wijken

Doelstelling:

De idee van een grens is essentieel voor het begrijpen van de vestingstad, hoe abstract een dergelijk begrip ook mag zijn. Een van de kenmerken van vestingsteden is namelijk hun rol bij de verdediging van “de grens”. De vestingsteden en hun vestingwerken zijn daardoor echte “**gebiedsmarkeringen**” die aangeven dat een ruimte tegelijkertijd beschermd is en voorbereid op aanvallen. Een grens verwijst echter naar begrippen als “grensbepaling”, “afbakening”, “overschrijding” en “verkeer”, termen die niet alleen slaan op de situatie van de vestingstad ten opzichte van de buitenwereld, maar ook op de situering van de vestingwerken binnen in de stad (militair gebied en civiel gebied, toegelaten of verboden gebied, differentiëring van wijken).

Analyse:

De grens is een begrip dat wordt geconcretiseerd middels militaire markeringen en grensaanduidingen, waarvan vestingsteden een essentieel aspect vormen. Het Franse woord voor grens, “frontière” is afgeleid van de militaire term “front”. Als contactlijn tussen de vijandige legers verschuift het front al naargelang van de krachtverhoudingen. De grens is ook een virtuele lijn gekenmerkt door verdedigingspolen die een bepaalde visie op het territorium en de organisatie ervan vertegenwoordigen. Deze organisatie moet worden gezien op verschillende niveaus: zowel lokaal (stad), collectief (meerdere steden in een verdedigingsnetwerk), als globaal (natiestaat en gebiedsverdediging).

Om een gebied te verdedigen, worden barrières of versperringen opgetrokken waarvan men hoopt dat ze onoverschrijdbaar zijn, maar deze worden poreus van zodra de machtsverhoudingen keren. Het front is per definitie beweeglijk en staat als dusdanig in contrast met de bestendigheid van de vestingwerken die zelf kunnen worden doorbroken, herbouwd, vergroot of ontmanteld.

Indien de grens een versperring vormt, staat zij synoniem voor de scheidingslijn tussen twee zones, twee gebieden die elkaar definiëren ten opzichte van elkaar (binnen/buiten) maar die eveneens gelijkenissen kunnen stimuleren (aan beide kanten van de grens delen van met gelijkaardige eigenschappen) en uitwisselingen (handel, verkeer, doorgang).

Uitdagingen:

➤ Het belang van de “grens” in de verf zetten, betekent nadruk leggen op een discontinuïteit: breuk in het landschap, in gewoontes, nevenplaatsing en verstrengeling van gebieden. De fysieke inplanting van vestingwerken bakent specifieke zones af, terwijl ze symbolisch de soorten inrichting en verschillende of gelijkaardige bestemmingen aan “de ene en de andere kant” van de “muur” markeert. Die “muur” kan een zichtbare vorm aannemen (vestingwerk), kan zijn omgevormd (laan, verkeersader, ringweg, kanaal), kan symbolisch zijn (grens, wijk), min of meer open voor verkeer (poorten, bruggen, voetgangerswegen) waar doortochtpunten vaak worden gesymboliseerd door een monument zoals een poort of een toren.

➤ Het verkeer van personen, de perceptie van de inwoners herinneren aan de culturele dimensie van de grens. Europa, en vooral het Septentrion gebied, belichaamt een gemeenschappelijke culturele ruimte waarde begrippen, afbakeningen en percepties van de “grens” bijzonder dynamisch zijn.

Commentaar:

Aangezien de grens in stand wordt gehouden of verdedigd door een geheel van vestingsteden, plaatst het begrip van grens elke stad binnen een netwerk

waarvan elk een essentieel onderdeel uitmaakt. Paradoxaal genoeg overschrijden de gelijkenissen of overeenkomsten die bepaalde steden met elkaar verbinden vaak de politieke grenzen en dat toont aan dat de gemeenschappen met gelijklopende belangen vaak hun eigen gebied afbakenen.

Voorbeelden van educatie:

↳ De grenzen van het culturele gebied van Septentrion werden voortdurend aangepast (graafschap, hertogdom, invallen, naties). De evoluerende cartografie laat toe de multitemporele voorstellingen van de natuurlijke, kunstmatige of politieke grenzen aan te geven (evolutie van geomorfologische, stedelijke grenzen, bevolkingsdynamiek enz.) en schetsen een kenmerkend beeld van de transformaties eigen aan de grensbepalingen volgens een specifiek standpunt, al naargelang van de beschouwde eeuw.

↳ Een scheidend of verbindend element kan worden belicht, alleenstaand of samen met andere lokale elementen van dezelfde soort of door verwijzing naar een gelijkaardige situatie in andere steden. Verbindingselementen die grenzen overschrijden of het bestaan ervan net versterken, kunnen gericht opnieuw worden geactiveerd zoals de telegrafiestations die lichtsignalen uitzonden (zon, gas, fakkels) tussen verschillende vestingen (zoals deze tussen Le Quesnoy, Douai, Valenciennes en Cambrai).

↳ Een kunstwerk kan worden besteld over het thema binnen/buiten. Men kan beroep doen op Land Art om de verbanden tussen natuurlijke grenzen en politieke grenzen aan te tonen of om het natuurlijke erfgoed van de vestingwerken te revaloriseren (bomen, ecosystemen), inspeland op de verwikkeling van de wereld buiten en binnen de stadsmuren.

Bibliografie :

Bromberger (Christian), Morel (Alain) dir., *Limites floues, frontières vives*, Paris, éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2000.

Daniel Nordman, *Frontières de France: de l'espace au territoire. XVIe-XIXe siècle*, Paris, Gallimard, 1998.

Kotek (Joël) dir., *L'Europe et ses villes-frontières*, Bruxelles, éd. Complexe, 1996

Menjot (Denis), *Les villes frontière Moyen-Age-Epoque moderne*, Paris, L'Harmattan, 1996.

Turrel (Denise), *Villes rattachées, villes reconfigurées, XVIe-XXe siècles*, Tours, Presses universitaires François Rabelais, 2003.

Villèle (M.-A) dir., *Du paysage à la carte, trois siècles de cartographie militaire de la France*, Vincennes, Ministère de la Défense, Service historique des armées, 2002.

Besluit

Het educatieve project **“moet een ontmoeting mogelijk maken tussen de bezoeker en de stad, haar geschiedenis en haar erfgoed**, het moet een project waardoor de stad op een andere manier kan worden bekeken” (Yves Kneusé, decorbouwer, EPC).

Het is dus van belang om inhoud en vorm op elkaar af te stemmen. Inhoud aanbieden zonder het in een aangepaste vorm te gieten, staat namelijk gelijk aan verveling. Vorm zonder inhoud is een lege schelp.

Het in praktijk brengen van kennis en het nadenken over de boodschap die de stad aan haar inwoners en bezoekers wil overbrengen, zijn bijgevolg de fundamenten waarop de zingeving van het erfgoed berust, terwijl dit laatste in de hedendaagse context wordt geplaatst.

Voor het creëren van betekenis en het actief verbanden leggen tussen elementen wint men erbij door beroep te doen op artefacten, originele voorwerpen, ervaringen uit eerste hand, illustratieve media en andere zintuiglijke effecten, die het project tonen in zijn moderniteit en ontwikkeling.

BIJLAGEN

EVALUATIE VAN DE GRENSOVERSCHRIJDENDE IMPACT VAN DE SEPTENTRION EDUCATIEVE PROJECTEN

Deze evaluatie maakt het voor het netwerk mogelijk om:

- > **de grensoverschrijdende acties te analyseren**, die werden uitgevoerd bij het in praktijk brengen van educatieve projecten;
- > **de plus- en minpunten en mogelijke verbeteringen te bepalen**;
- > **de correctieve acties te bepalen** om de grensoverschrijdende relaties rond de educatieve projecten van partnersteden te verbeteren.

Deze evaluatie moet worden uitgevoerd door de projectleider van elke partnerstad, en dat om de twee jaar. De vragenlijsten worden door het netwerk management verzameld voor analyse.

Voorstelling van de persoon die de vragenlijst invult

Naam: Voornaam: Functie: Rol bij het uitvoeren van het educatieve project: Adres werk: Tel: E-mail :
--

GRENSOVERSCHRIJDENDE UITBOUW

Kent u de verschillende partners van het Septentrion netwerk?

Welke uitwisselingen hebt u tijdens het voorbije jaar gedaan met de verschillende internationale Septentrion partners?

	JA	Hoe vaak?	Hoeveel partners?	Welke landen? (Frankrijk, België, Nederland)	NEE
Bijeenkomsten georganiseerd door het netwerk management					
Big Meeting					

Evenementen binnen netwerk					
Thematische werkvergaderingen					
Bijeenkomsten georganiseerd op initiatief van een Septentrion partner					
Thematische werkvergadering					
Bilaterale uitwisselingen					
Ontmoetingen buiten het Septentrion netwerk					

Op welk niveau worden deze bijeenkomsten georganiseerd?

	POLITIEK	VAKGEBIED
Bijeenkomsten georganiseerd door het netwerk management		
Big Meeting		
Evenementen binnen netwerk		
Thematische werkvergaderingen		
Bijeenkomsten georganiseerd op initiatief van een Septentrion partner		
Thematische werkvergadering		
Bilaterale uitwisselingen		
Ontmoetingen buiten het Septentrion netwerk		

Heeft u....

	JA	<i>Welke andere partners waren erbij betrokken?</i>	NEE
...initiatief genomen om thematische werkvergaderingen te organiseren met andere internationale partners?			
... initiatief genomen om een grensoverschrijdend subnetwerk op te zetten?			
...gevraagd om deel te nemen aan internationale werkvergaderingen?			

Wat was het voorwerp van die uitwisselingen?

	JA	<i>Op wiens initiatief?</i>	<i>Hoe vaak?</i>	NEE
Vergaren van kennis				
Uitwisselen van ervaringen				
Werk rond wetenschappelijke kennis van Septentrion				
Werk rond een gemeenschappelijke thematiek				
Werk rond een pedagogisch project				
Uitwerking van educatieve instrumenten				
Uitwerking van mediatie-instrumenten				
Uitwisselingen rond de begeleiding van het educatieve project				
Uitwisselingen rond communicatie				
Uitwisselingen rond de werking van het educatieve project				
Andere soorten uitwisseling?				

VERWEZENLIJKING VAN HET INTERNATIONALE KARAKTER VAN HET EDUCATIEVE PROJECT

	JA	In welke vorm?	NEE
Binnen het educatieve project			
Voorstelling van het Septentrion gebied in zijn internationale dimensie			
Communicatie naar de andere grensoverschrijdende educatieve projecten			
Vertaling in meerdere talen Teksten Geluidsmateriaal Beeld- en filmfragmenten Tweetalige mediator / gids			
Voor het beheer van het educatieve project			
Realisatie van tijdelijke tentoonstellingen met internationale partners			
Realisatie van gemeenschappelijke evenementen met andere internationale partners			
Opleiding van personeel gemeenschappelijk met andere internationale partners			
Binnen het kader van het educatieve project			
Communicatie in de andere landen van het netwerk			
Grensoverschrijdende en meertalige bewegwijzering			

HET PUBLIEK

Heeft u vastgesteld dat er internationaal publiek aanwezig was?

	JA	<i>Uit welke landen?</i>	<i>Heel het jaar door</i>	<i>Tijdens schoolvakanties</i>	NEE
Alle soorten publiek					
Individuele personen					
Schoolgroepen					
Volwassenengroepen					

BIJKOMENDE VRAGEN

Wat waren uw verwachtingen op het vlak van internationale samenwerking en uitwisselingen?

Hoe beoordeelt u de internationale samenwerking en uitwisselingen in het kader van het Septentrion netwerk?

- Voor wat betreft de doelstellingen en de resultaten

- Voor wat betreft het publiek dat werd bereikt

Welke acties zou men kunnen ondernemen om het grensoverschrijdende werk binnen het Septentrion netwerk te verbeteren?